

ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, διεκδικουῖσα ἀείποτε ἕξοχον ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν σημασίαν. Ἄνευ τῆς κατανοήσεως τοῦ δικαίου, οὐδέποτε θέλομεν ἀκριβῶς κατανοήσει καὶ ταξινομήσει τὰ ποικίλα, δυσερμηνεύτα πολλάκις, στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τὴν διάφορον αὐτῶν ἰδιοφυίαν· οὕτως ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήτῃ τὰ μυστήρια καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ἂν δὲν μελετήτῃ τοὺς διέποντας τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος νόμους. Διότι τὸ δίκαιον εἶνε διὰ τὸν ἠθικὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας ὅ,τι τὸ αἷμα διὰ τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος: ὁ πρῶτιστος ἀγωγὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ ἡ αἰτία πάσης κινήσεως καὶ κυκλοφορίας ἐν τῇ ἱστοριοδρομίᾳ τοῦ πνεύματος.

* *
*

Ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν εἰρημένων συμπεραίνεται, ὅτι τὸ δίκαιον, ὅπως πᾶσα ἰδέα καὶ ἐπιστήμη, ἵνα ᾖ ἀληθές, πιστῶς πληροῦν τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, δεόν νὰ ᾖ ἀνεξάρτητον καὶ ἐλεύθερον πάσης ἐπηρείας, εἴτε ἠθικῆς, εἴτε προσωπικῆς. Οὐδεμία ἀύθεντία, οὐδὲν κῦρος· τὸ χαρακτηρίζον τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους γνώρισμα εἶνε ἡ κριτικὴ, ἧς οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ἢ νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν ἐπίδρασιν. Σύνοιδα τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐποχῆς, ἣτις προβάσκει εἰς τὰ ἄκρα, ἀπαισιόδοξος πολλάκις καὶ ὑποπτος πρὸς πᾶν τὸ παραδεδομένον καὶ μὴ φέρον τὸ χρίσμα τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, ἐπιφωνεῖ καθ' ἑκάστην μετὰ τοῦ Μεφιστοφελοῦς:

« ich bin der Geist
der stets verneint ».¹

οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ κλίνη τις τὸ γόνυ πρὸ τῆς παραδόσεως ἐν κοινωνίᾳ, ἣτις παρήγαγε μετὰ τὸν τοσούτων ἄλλων ἀποστατῶν κατὰ τοῦ κύρους τοῦ παρελθόντος ἕνα Ρενάν, ἕνα Στράους. Αἱ αὐταὶ τάξεις τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος, ἡ αὐτὴ ἀρνητικὴ ἐκδήλωσις ἐν πάσῃ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας σφαιρᾷ, ἡ αὐτὴ ἀποθέωσις τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀμφιβολίας εἶνε καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς — ἡ εἰρωνεία τοῦ Βολταίρου, ἡ ἀρνήσις τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ὑποκαταστήσασα τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν τῆς ἱστορίας. Ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ Δαρβίνου ἡ ἐπικανάστασις εἶνε ἡ καταστρεπτικὴ πνοὴ ἀλλὰ καὶ τὸ δημιουργικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀπωτέρου μέλλοντος, πλέον δὲ ἢ ἅπαξ ἡ ἐπιστήμη ἐφωράθη ἐπανελαμβάνουσα μετὰ τοῦ αὐτοῦ Μεφιστοφελοῦς:

« ich bin ein Theil von jener Kraft,
die stets das Böse will, und stets das Gute schafft ».²

¹ Εἰμί τὸ ἀείποτε ἀρνούμενον πνεῦμα.

² Εἰμί τμημα τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἣτις ἀείποτε ἐπιζητεῖ τὸ κακὸν καὶ ἀείποτε τὸ ἀγαθὸν δημιουργεῖ.

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐποχῇ τὸ κακὸν δὲν εἶνε πλέον ἢ ἄρνησις τοῦ ἀγαθοῦ, μὴ ἔχουσα ὑπαρξιν, ἀλλ' ἀναπόφευκτον σημεῖον ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας· τοῦτο ἀνακηρύττει καθ' ἐκάστην ἢ ἐπιστήμη διὰ πάντων αὐτῆς τῶν ὀργάνων, δὲν ἀδιαφορεῖ δὲ ἡ κοινωνία, περικολλουθῶσα πᾶσαν αὐτῆς ἀποκάλυψιν ἢ θέσιν. Ἐν τῇ κρίσιμῳ ταύτῃ στιγμῇ, ἐν ἣ τὰ πάντα ἀμφισβητοῦνται καὶ κλονίζονται ὑπὸ ἀμειλίχτου κριτικῆς, ὁ δὲ σκεπτισμὸς, ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἀπιστία κηρύττονται οἱ ἐφέςτιοι θεοὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας, ὅ,τι δὲ ὑφίσταται τὸν μείζονα κλονισμὸν εἶνε ὁ κοινωνικὸς κόσμος, ἐκ θεμελίων ὑποσκαπτόμενος καὶ πολλαχοῦ κατάρσεων, λίαν ἐπισηπλῆς καθίσταται ὁ ὄρισμὸς καὶ ἡ ἔρευνα πάσης ἐπιστήμης, ἀντικείμενον ἐχούσης κατ' ἐξοχὴν καὶ θέμα τὸν ἠθικὸν βίον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ συνειδήσεως, τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς καὶ τὸν προορισμὸν, τὸ αἰώνιον τοῦτο καὶ ἄλυτον τῆς ἱστορικῆς Σφιγγὸς αἰνίγμα καὶ μυστήριον. Ἡ νεωτέρη κριτικὴ εἶνε ἡ ἄρνησις πάσης ἐκ τοῦ προτέρου συλλήψεως τοῦ πνεύματος· πᾶν τὸ μὴ βεβαιούμενον ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως ἀμφισβητεῖται· καὶ ἐνῶ πίπτουσι οἱ ψευδεῖς θεοὶ τοῦ παρελθόντος, ὑπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν, οὐδὲν διαρκὲς οἰκοδόμημα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν δύναται ν' ἀνεγερθῆ, ἀπολαῦον εὐρυτέρας πίστεως καὶ ἀποδοχῆς. Ὅ,τι σήμερον ἐν μέσῳ τοῦ θερμοῦ ἐνθουσιασμοῦ παροδικῶς ἀναγνωρίζεται καὶ λατρεύεται στιγμιαίως, δὲν παρέρχεται χρόνος, καὶ πίπτει ἐν μέσῳ τοῦ δισταγμοῦ, τῆς ἀμφισβόλιας, τῆς ἀδιαφορίας, τῆς περιφρονήσεως.

Τοιοῦτον τὸ πνεῦμα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Ὀφείλομεν ἀπελπισθῶμεν λοιπὸν, ἐν μέσῳ τῆς διαρκοῦς ταύτης καταστροφῆς, περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας; Ἄν ἀπωλέσκαμεν τὴν ἀρχαίαν πίστιν, ἀπωλέσκαμεν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν, καὶ τὰ ἰδεῶδη ἐκεῖνα, ἅτινα ἐν πάσῃ περιόδῳ τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου συντηροῦσιν ἀείποτε καὶ ὑποθάλλουσι τὸ πῦρ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας; Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀπώλεσε τὴν πίστιν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄλλοτε ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα δημιουργήματα τῆς φαντασίας του, ἀπώλεσε καὶ πᾶσαν λατρείαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν, τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν, ἅτινα ἔσονται ἀείποτε ἢ τρισυπόστατος ἔχσις τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορικῇ δράσει; τοῦναντίον· ἂν ἡ πίστις ἐκλονίσθη, ἡ σκέψις ἐκρυσθῆ· τὸ ἰδεῶδες σήμερον τοῦ ἀνθρώπου δὲν κεῖται ἐκτὸς ἐχυτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει, ἥτις, ἐκπροσωποῦσα τὸ κυρίαρχον αὐτοῦ Ἐγὼ, ἀκατάσχετος βκίνει ἐν τῇ ἱστορικῇ καταστρέφουσα, ἀλλὰ καὶ δημιουργοῦσα. Δὲν εἶνε τοιαύτη ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου; ἡ ἰδέα, ἡ πνεύουσα συνήθως πῦρ καὶ φλόγας καταστροφῆς, δὲν εἶνε ὡσαύτως ἡ μυστικὴ πνοὴ νέας δημιουργίας, ἐγείρουσα ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ παρελθόντος τὸ οἰκοδόμημα τοῦ μέλλοντος; ἡ αὐτὴ δὲ μυστικὴ ἰδέα, ὑπὸ τὴν δύναμιν τῆς ὁποίας πίπτουσι τὰ τείχη τῆς Ἱερικοῦς, δὲν ἀνεγείρει ἀπ' ἐτέρου τὴν ἀκρόπολιν τῶν Θεῶν ὑπὸ τὸ πνεῦμα περιπαθοῦς μελωδίας;

Τί ἄλλο παρὰ τοῦτο τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας;

ἡ αἰωνία μεταβολή, ἡ ἐπικνύσασις· τὰ πάντα ρεῖ. Μόνον τὸ ἄλλοτε τελούμενον διὰ μικροῦ ἀγῶνος καὶ πολλῆς δοκιμασίας, σήμερον γίνεται ταχύτερον, εὐχερέστερον, διὰ τῆς συζητήσεως καὶ τοῦ λόγου. Μικρὰ πείρα κατέστησε τὸν ἄνθρωπον γενναϊότερον, ἐνίσχυσε τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ ἐκράτυνε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ τὰς τέσεις. Οὐδ' ἀναζητεῖ οὗτος ἀλλαχοῦ τὸ ἰδεῶδες, ἔξω τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐν τῷ ἰδίῳ κόσμῳ, τῷ κόσμῳ τῆς ἰδίᾳ σκέψεως καὶ δημιουργίας. Ἀνακλόγως τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ φύσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς προόδου ἔθληκε διαδοχικῶς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ἐν τῇ θρησκείᾳ, τῇ τέχνῃ, τῇ πολιτείᾳ, ἐκπροσωπούμενον διὰ τοῦ θεοῦ, τοῦ νοῦ, τοῦ ἀνακτόρου, τοῦ πολεμικοῦ θριάμβου, τῆς ἀκαδημείας ἢ τοῦ κοινοβουλίου· ἀλλὰ σήμερον τὸ ἰδεῶδες τοῦτο τείνει κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὸ εἰδέναι, τὴν ἐπιστήμην, ἣτις εἶνε ἡ ἀποθέσις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ τελευταῖον αὐτῆς σταθμὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐρύτερον καὶ ποικιλώτερον. Οὕτως ἐν μέσῳ τοσοῦτον μικρᾶς πορείας, διὰ μυρίων περιπετειῶν καὶ δοκιμασιῶν, εὔρεν ἐπὶ τέλους ὁ ἄνθρωπος ἐκυτὸν, ἀνευρὼν ἄρα τὴν ἀποστολὴν του. Καὶ ποῖον ἔσται τὸ αὔριον; θὰ ἐπανέλθωμεν ἄρα εἰς τὸ παρελθόν, οἴοναί ἀποδεχόμενοι τὴν περὶ τῶν κύκλων ἐν τῇ ἱστορίᾳ θεωρίαν τοῦ Βίκου, ἢ κλίνοντες τὸ γόνυ πρὸ τῶν δογματῶν καὶ τῶν συμπαρασμάτων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, θὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν ἐξέλιξιν, τὴν πρόοδον, ὡς τὸν προνομιοῦχον νόμον τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου, ἐπικναλχμδύνοντες ὅτι ἡ ἱστορία εἶνε πρόοδος, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε οὐ μόνον ὄργανον ἀλλὰ καὶ σκοπὸς συνάμα τῆς προόδου;

Ἡ ἠθικὴ ἐξέλιξις τελεῖται ἰδίως διὰ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως· ὁ ἄνθρωπος ἐν κοινωνίᾳ μόνον δημιουργεῖ τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ προορισμόν· φυσικὴ αὐτοῦ κατάστασις εἶνε ἡ κοινωνικὴ. Γὰρ ὄνειρα προϊστορικῆς φυσικῆς καταστάσεως ἐνόησε Πλάτωνος ἢ Ρουσσὸ εὐρίσκουσι τοσαύτην ἡλὼ ἤδη ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμῃ, ὅσην καὶ ἡ ὕπαρξις παρκαδείτου καὶ βίου *dolce far niente*, πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, καὶ τῶν τριοῦτων θεολογικῶν φαντασματῶν τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἱστορίας. Ἡ κοινωνία εἶνε ἀρχέγονος ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναπόσπαστος συμπλήρωσις τῆς φυσικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, ἔξω δ' αὐτῆς ἄρχων νόμος εἶνε ἡ ἀπομόνωσις, ἡ ἐρήμωσις, τὰ αἰσθητικὰ ἔνστικτα ζωώδους καταστάσεως· τούναντίον δ' ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπικρατεῖ ἡ ἀμοιβαϊότης, ἡ ἀλληλεγγύη, καὶ ἀντὶ τῶν αἰσθητικῶν ἀπολαύσεων καὶ πόθων ὑψηλότεραι τέσεις, αἰσθηήματα καὶ ἰδεώδη, μὴ δυνάμενα νὰ κατανοηθῶσιν ἄνευ τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνίας· οὕτως ὑποκαθίσταται εἰς τὴν φυσικὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ὑλικὴν βίαν ἡ ἀλληλεγγύη καὶ τὸ δίκαιον, εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ τὰ ἔνστικτα ἢ γνῶσις καὶ ἡ ἐπιστήμη, καὶ εἰς τὴν ἐγωϊστικὴν πλεονεξίαν ὁ ἠθικὸς τῆς ἀνθρωπότητος ἔρως.

Τοιοῦτος ὁ κοινωνικὸς βίος· σταδιοδρομία ἀνταγωνισμοῦ καὶ πάλης· ἡ γαλήνη, ἡ ἡρεμία, ἢν μετὰ τοσαύτης στοργῆς ἐπικαλοῦνται εὐσεβῆ τινα καὶ

θησκευτικά πνεύματα ως τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀποστολῆς, εἶνε ψευδὲς πλάσμα ἀτελοῦς τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς γνώσεως. Ὑλικά καὶ ἠθικά ἐλατήρια, τὸ συμφέρον, ὑπὸ τὴν ταπεινοτάτην αὐτοῦ παρὰστασιν, τὸ ἰδεώδες, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ γοητείᾳ, ἅπαντα τὰ ποικίλα καὶ ἀντίθετα ἔνστικτα καὶ αἰσθήματα, πρὸς τὸ αὐτὸ δὲ τέρμα τείνοντα, εἶνε τοσαῦτα σημεῖα ἀμοιβαίου ἀνταγωνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοσαῦτα τοῦ πολιτισμοῦ ἐλατήρια. Ἄλλ' οὐδεὶς λαὸς, ἀξίων τὴν πλήρωσιν ἀνωτέρας ἀποστολῆς ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ, ἠρκέσθη μόνον εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν, ἀείποτε δὲ τὰ ἠθικά καὶ πνευματικά ἰδεώδη εἶνε οἱ κατ' ἐξοχὴν δρῶντες παρὰγοντες τῆς ἱστορίας. Συν-ἤρησις φυσικὴ τὸ μὲν, τροφή καὶ πλοῦτος ἀφ' ἑτέρου, τιμὴ καὶ δόξα, ὁ θρίαμβος τῆς ιδέας, ταιαῦτα τὰ ἀντίθετα ἐλατήρια, τὰ ὑποθάλλοντα τὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀγῶνα, τὰ κρατύνοντα τὴν φυσικὴν τῶν λαῶν ρώμην, ἀλλ' ἅμα καὶ τὰ προάγοντα τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτῶν συνείδησιν, ἐν γένει τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὅταν ὁ ἀγὼν οὗτος ἀνέλθῃ ἀπὸ τῶν ἐνστίκτων καὶ τῆς φυσικῆς συντηρήσεως καὶ ζωῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ὁ προορισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος ἐπληρώθη, ἡ δὲ ἱστορία ἀνεῦρε τὸ ἀληθὲς τῆς δράσεως αὐτῆς στάδιον· ἡ τέως τείνουσα πρὸς διάσπασιν κοινωνία συνδυάζεται ἀρμονικώτερον, τηροῦσα τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ τοῦ ἀμοιβαίου ἀγῶνος, ὅστις ἀπὸ φυσικοῦ καὶ ὑλικοῦ μεταβάλλεται εἰς πνευματικὸν καθ' ὀλοκληρίαν· ὁ πόλεμος τοῦ φυσικοῦ ἐκμηδενισμοῦ, ὁ ἐπικρατῶν ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῶν λαῶν, καθίσταται βαθμηδὸν ἠθικὸς ἀγὼν, ἐπιζητῶν τὴν ἰσχὺν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀποθέωσιν τῆς ιδέας· διὰ τῆς πάλης ταύτης ἰσχυρὸς ἀναπτύσσεται παρὰγων, τὸ δίκαιον, τείνον νὰ συνδυάσῃ τὰς ἀντιθέσεις διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς συζητήσεως, καὶ οὕτω καθιεροῦν τὰς ἀρχὰς ἐκείνας, ὧν ὁ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θρίαμβος εἶνε θρίαμβος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νίκη τοῦ πολιτισμοῦ· ἀπὸ τῆς φυσικῆς αὐτοσυντηρησίως τὸ πρῶτον, ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ κατὰ τῶν δυναστικῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, ἀπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς τροφῆς καὶ τῆς ἐνδυμασίας, ἀπὸ τῆς πληρώσεως τῶν ἀφροδισίων ὁρμῶν, πασῶν ἐν γένει τῶν ὑλικῶν τοῦ σώματος ἀναγκῶν, ὁ ἄνθρωπος προβαίνων ἐν τῷ πολιτισμῷ, δημιουργεῖ ἕτερον, νέον κόσμον· ἡ ιδέα ἐπικρατεῖ τῆς φύσεως, ὁ δὲ ἠθικὸς βίος ἐξευγενίζεται καθ' ὀλοκληρίαν, ἀπελευθερούμενος πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως· οὕτως ὁ ἔνστικτος ἔρως, φυσικὸς μόνον παρὰγων τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ εἴδους, μεταβάλλεται εἰς ἠθικὸν ἔρωτα, εὐγενὲς καὶ παντοδύναμον σύμβολον δημιουργίας καὶ κοινωνίας, εἰς ὃ ὀφείλομεν τοσαῦτα τοῦ πνεύματος καλλιτεχνήματα ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ μουσικῇ, ἐν τῇ ζωγραφίᾳ· ἡ ἀνάγκη τῆς προφυλάξεως τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν ἐπηρειῶν τῆς ἀτμοσφαιρας, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς ταπεινῆς καλύβης τοῦ ἀγρίου, ἡ τῶν παραλιμνίων προϊστορικῶν κατοικιῶν τῆς Ἑλλετίας, ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπεροχῆς ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ, τῆς

γοθθικῆς μητροπόλεως, ἢ τῶν ἀστικῶν μεγάρων τῆς Ἀναγεννήσεως. Τὸν φόβον πρὸ παντός φυσικοῦ φαινομένου διαδέχεται βαθμηδὸν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, ἣτις, χειραφετουμένη διὰ τοῦ χρόνου ἀπὸ πάσης ὑπερφυσικῆς ἐπιδράσεως καὶ πίστεως, καταλήγει εἰς τὰ τελευταῖα ὅρια τοῦ δισταγμοῦ, εἰς τὴν ἄρνησιν, ἐπισφαλὲς σημεῖον, ἀλλ' ἐξ οὗ δείκνυται ἢ εἰς ἑαυτὸ πεποιθήσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τολμῶντος ν' ἀρνηθῆ τὰ πάντα, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι δύναται νὰ δημιουργήσῃ ὡσαύτως καὶ τὰ πάντα· οἱ ἥρωες τοῦ ξίφους ἀντικαθίστανται ὑπὸ τῶν ἡρώων τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου· τὴν δὲ μονομαχίαν τοῦ στρατοπέδου διαδέχεται ἡ πάλη τῆς συζητήσεως ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν τῷ κοινοβουλίῳ· καὶ αὐτῷ θεμελιούται καὶ κρατύνεται ἡ κοινωνία, θριαμβεύοντος τοῦ λόγου καὶ ἐπικρατοῦντος τοῦ δικαίου, ὡς τοῦ διοργανωτικοῦ συνδέσμου αὐτῆς, ἐν ἀναρχικῇ καταστάσει τὸ πρῶτον παρισταμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ δημιουργουμένη νέα αὕτη ἠθικὴ τάξις ὑφίσταται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἀποκαλύψεως ἀλλ' ἀτελής καὶ ἐν σπέρματι· μόνον δὲ ἡ ἐλευθέρᾳ ἐνάσκησις πάντων τῶν στοιχείων, τῶν ἀποτελούντων τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν, ἰσχυροποιεῖ ἕκαστον τούτων ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ, καθιερούσα τὸν ἀγῶνα ὡς οὐσιαστικὴν ἐκδήλωσιν ὑφισταμένης ζωῆς, ἀπόκειται δὲ καὶ ἐπιβάλλεται εἰς τὸ δίκαιον, ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, νὰ διοργανώτῃ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ρήξεως, διχαστάσεως, ἀναρχίας, δυναμένης νὰ καταστρέψῃ μᾶλλον ἢ νὰ δημιουργήσῃ. Ὁ κωλύων τὴν πάλην ταύτην ἀφαιρεῖ τὴν ζωὴν ἀπὸ τῆς κοινωνίας· ἐντεῦθεν ἡ σῆψις, ἡ σιωπὴ, ἡ γαλήνη τοῦ νεκροταφείου. Ὁ πολιτισμὸς, τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶνε συμπέρασμα τοῦ μακροῦ τούτου ἀγῶνος, διὰ τοῦ ὁποῖου καὶ μόνου κρατύνεται τὸ ἄτομον ἐν τῷ ἰδίῳ καὶ τῷ καθόλου βίῳ, τὸ ἄτομον βέσις πάσης κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐξελίξεως· τὸ δὲ δίκαιον, διακανονίζον τὸν ἔκπαιον ἐν τῷ βίῳ ὑφιστάμενον τοῦτον ἀγῶνα, εἶνε ὁ κυριώτατος παράγων τοῦ πολιτισμοῦ, ἐκπροσωπούμενος κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, δι' ἧς πραγματοποιῆται ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τὸ δίκαιον τοῦτο, ἀπαλλαγὴν πάσης ἀλλοτρίας ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ἐλεύθερον τῶν ψευδῶν συλλήψεων τοῦ παρελθόντος, ἀληθῶς ἀνθρώπινον, δὲν εἶνε πλέον ὄργανον ξένων ἀπόψεων καὶ συμφερόντων, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸ ζῶν, σκυπὸν ἔχον τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐν αὐτῷ ιδέας, εἶνε ὁ ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς ἀνθρωπίνης προόδου καὶ τῆς κοινωνικῆς χειραφεσίας. Οὕτως ἡ σπουδὴ τοῦ δικαίου εἶνε ἡ ἔρευνα πάντων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων· αἱ ἐπαναστάσεις, αἱ μεταμορφώσεις αὗται τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶνε μεταμορφώσεις τοῦ δικαίου, ἀναπτύσσουσαι νέας κοινωνικὰς ἀρίζοντας εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, καὶ ἀποκαλύπτουσαι νέας τρίβους εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐργασίαν τοῦ πνεύματος. Τὸ δίκαιον τοῦτο δὲν ἐκπροσωπεῖται σήμερον ἐν μιᾷ ἐποχῇ ἢ κοινωνίᾳ, δὲν εἶνε θεία ἀποκάλυψις, εἰς ἓν μόνον ἄ-

τομον γενομένη, ἢ ἱστορικῆ ἐνὸς ἔθνους ἢ ἀτόμου παράδοσις καὶ σύλληψις ἀνθρωπίνη ιδέα ἔχει θυσιαστήριον τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, καὶ στάδιον τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐν τῇ εὐρείᾳ, τῇ κοσμοπολιτικῇ ταύτῃ κατνοήσει τοῦ δικαίου, πανηγυρίζει σήμερον τὸν θρίκμβον αὐτοῦ ὁ πολιτισμὸς, ἢ δὲ πλήρης αὐτοῦ παρὰστασις καὶ πραγμ.άτωσις εἶνε ἡ πρωτίστη ἀποστολὴ καὶ ἐργασία τοῦ πνεύματος. Δὲν ὑπάρχουσι πλέον *Πυρηναία* τοιαύτη ἢ πανταχόθεν ἐκβαλλομένη κοινωνικὴ κραυγὴ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἱστορίᾳ ἢ ἀνθρωπίνη ἀλληλεγγύη κραταιοῦται ὁσήμεραι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαῶν, καὶ ἡ διεθνὴς κοινωνικότης ἀντὶ τῆς ἀρχαίας μονώσεως καὶ ὑποψίας. Καθὰ εὐφυῶς παρετήρησεν ἡδὴ ὁ Ρουδόλφος von Ihering: «Ἐθνος μονούμενον, οὐ μόνον διαπράττει καθ' ἑαυτοῦ ἔγκλημα, ἀφαιροῦν τὰ μέσα τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἀνατροφῆς του, ἀλλὰ καὶ καθίσταται ἔνοχον ἀδικίας πρὸς ἄλλους λαούς. Ἡ μόνωσις εἶνε τὸ πρῶτιστον τῶν λαῶν ἔγκλημα, διότι ὁ ὑπέρτατος νόμος τῆς ἱστορίας εἶνε ἡ κοινωνικότης. Ἀκόσ ἀποκρούων τὴν ιδέαν τῆς ἐπιμιξίας μετὰ ξένου πολιτισμοῦ, τουτέστι τῆς διὰ τῆς ἱστορίας ἀνατροφῆς, ἀπώλεσε πράγματι τὸ δίκαιον τῆς ὑπάρξεως.»¹ Ἀληθῶς ἡ ἐθνικὴ μόνωσις εἶνε ὁ ἀπκίσιος δάμων, ὁ πλανώμενος ἐπὶ τῆς εἰμαρμένης τῶν ἀρχαίων λαῶν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οὐδένα ἄλλον θεὸν γινωσκόντων πλὴν τοῦ ἰδίου θεοῦ, καὶ οὐδὲν ἄλλο δίκαιον πλὴν τοῦ δικαίου τῆς πόλεως· ἀλλὰ τὸ δίκαιον, ὄν ἀνθρώπινον, εἶνε κατ' ἀνάγκην κοσμοπολιτικόν, ἀνευ δὲ τῆς ἐθνικῆς ταύτης οὔτε νὰ καταννηθῆ δύναται, πολλῶ μᾶλλον νὰ πραγματωθῆ ἐν ἀληθεῖ κοινωνίᾳ ἀνθρώπων· ἡ κοσμοπολιτικὴ δ' αὕτη ιδέα τοῦ δικαίου, χωρὶς ν' ἀπαμβλύνη τὸ αἶσθημα τῆς πατρίδος, τοῦ ἐλατηρίου τούτου τῶν μεγάλων ιδεῶν καὶ τῶν γενναίων ἀφοσιώσεων, κρατύνει τοῦναντίον αὐτὸ, ἐξεγεῖρον συγχρόνως τὰ ἔξοχα ἐκεῖνα αἰσθήματα, ἅτινα κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας διαφλέγουσι τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν. Ἡ μεγάλη κραυγὴ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἡ τοσοῦτον ποικίλως δικτυπωθεῖσα, ἐν τῇ θρησκευτικῇ ιδέᾳ διὰ τοῦ Λουθήρου, ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διὰ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Κερτεσσίου, ἐν τῷ δικαίῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ διὰ τοῦ Γροτίου καὶ τοῦ Ρουσσῶ, ἢ ὑποστᾶσα τοσούτας ποικίλας μεταμορφώσεις καὶ περιπετείας, μέχρις ὅτου διετυπώθη ἐν τῇ ἀξιωμακρονεύτῳ ἐκείνῃ νυκτὶ τῆς τετάρτης Αὐγούστου ἐν Παρισίοις, καταργοῦσα τὰ προνόμια καὶ τὰς δικιρέσεις τοῦ παρελθόντος, καθιεροῦσα μίαν καὶ πλήρη ἐν τῇ ἱστορίᾳ κοινωνικὴν τάξιν, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν δημιουργικὸν παράγοντα τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐπιστήμως ἀνακηρύττουσα τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, εἶνε τὸ *Πιστεῖον* τῶν νεωτέρων λαῶν· αἱ μεταξὺ ἐθνῶν, ὅπως πρότερον μεταξὺ ἀτόμων, δικιρέσεις αἴρονται, τὰ ἀρχαῖα μίσση ἐκλείπουσιν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς ἀδελφοποιήσεως τῶν λαῶν, ἢ ἀλληλεγγύη καθίσταται ὁσήμεραι ὁ ἠθικὸς τῶν κοινωνιῶν νόμος, τὸ ἄτομον ἐχειραφετήθη,

¹ Geist des Römischen Rechts—Einleitung § 1.

νέα δὲ ἱστορικὴ περίοδος, κοσμοπολιτικώτερον ἔχουσα τύπον, διαγράφεται, περιφανεστέρᾳ ἀείποτε ἀναδύουσα ἀπὸ τῶν ναυαγίων τῶν τελευταίων ἐπαναστάσεων, καὶ νέα ἰδέαι διαπνέουσι τὴν ἱστορίαν.

Ἐν τῇ κοινωνικῇ ταύτῃ δημιουργίᾳ, εἰς ἣν εἰσῆλθεν ἤδη ἡ Εὐρώπη, κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, πᾶντῃ ἀντιθέτῳ τῶν προηγηθεισῶν περιόδων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, δὲν ἐλλείπει ὁ χαρακτηρ καὶ ἡ φυσιογνωμία τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας· ἀπολεσθεῖσα αὕτη ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῆς ἱστορίας, λανθάνοντα βίον τέως ἄγουσα, ἐλλιπῆ ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ἐλευθέρως δράσεως, παρέστητεν αἰφνης ἀπροσδόκητον ἱστορικὸν θαῦμα ἐν τῇ νεκραναστάσει αὐτῆς. Ἡ ἑλληνικὴ ἀναγέννησις ὑπῆρξε συνέπεια τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἐξεγέρσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τῆς ἀπὸ τινῶν αἰῶνων ἀναζωπυρησάσης τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν, καὶ ἣτις, διατυπωθεῖσα τὸ πρῶτον διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἐξεδηλώθη κατ' ἐξοχὴν, λήγοντος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως· ἡ ἐξεγερθεῖσα ἐθνικὴ συνείδησις εἴξει ἀναπόφευκτον συνέπειαν τὴν ἐκ νέου ἐξεγερσιν τῆς ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως καὶ ζωῆς, τῆς τάσεως πρὸς τὸ εἰδέναι, τῆς προσκλήσεως τῶν αἰωνίων, ἑλληνικῶν κατ' ἐξοχὴν, νόμων τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τοῦ τριφυοῦς τούτου παντός πολιτισμοῦ συμβόλου. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἱστορικῇ ἀναδιώσει, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἔχει τὸν ἱστορικὸν καὶ φιλοσοφικὸν ἐκεῖνον λόγον, ὅστις, μεθ' ὅλας τὰς δοκιμασίας, τοὺς πειρασμοὺς, τὰς ἀμφιβολίας, τὰς πτώσεις καὶ τὰς ἀπογοητεύσεις τοῦ παρόντος, εἶνε ἡ ἀναγκαία πραγμάτωσις μιᾶς ἱστορικῆς ἰδέας, ἣτις ὅσον καὶ ἂν παρίσταται ἀρχῆθεν ἀφηρημένη καὶ στοιχειώδης, ἐξελισσομένη διὰ τοῦ χρόνου, καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον συγκεκριμένη καὶ εὐρυτέρα, τείνουσα νὰ διατρέξῃ ἐμπράκτως τὸ ἐκ τοῦ προτέρου διαγραφέν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἱστορίας στάδιον, καὶ, ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν εἰκόνα τοῦ Οὐμβόλδου, ὁμοίᾳ πρὸς τὸ τρυφερώτατον φυτὸν, διακρήγνυσι διὰ τῆς ὀργανικῆς αὐξήσεως τῶν ἀγγείων τῆς τεῖχος, ἀνθιστᾶμενον τέως κατὰ τῶν ἐπηρειῶν τῶν αἰῶνων¹. Οὕτως ἡ Ἑλλάς, μετὰ τοσαύτας μεταμορφώσεις, ἐπιφαίνεται καὶ πάλιν ἐν τῇ κονίστρᾳ τοῦ ἀγῶνος μετὰ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος, τοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, τῶν αὐτῶν τοῦ ιδεώδους τάσεων, δι' ὧν ἐκυριάρχησεν ἄλλοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἅτινα διατελοῦσιν ὄντα ἀείποτε τὰ κάλλιστα τῶν κοσμημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἦδη, ἐλευθέρᾳ καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα, κέκληται νὰ πραγματοποιήτῃ τὴν ἐθνικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, τὸ δὲ μυστήριον τοῦτο οὐδαμοῦ ἀλαχοῦ θέλει κατανοήσῃ ἢ ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ δικαίου, ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς πολιτείας, ὡς τῶν κατ' ἐξοχὴν παραγόντων πάσης ἠθικῆς προόδου, πάσης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ πάσης ἐλευθερίας.

¹ Ueber die Aufgabe des Geschichtschreiber's.

Ἄδύνατον εἶνε νὰ κατανοηθῆ ἀποχρώντως ἠθικὴ τις ἰδέα, ἂν προηγουμένως δὲν μελετηθῆ μετ' ἐπιστάσις ἡ ἱστορία αὐτῆς καὶ ἡ ἀνάπτυξις· τοῦτο ἐπίσης ἐφαρμόζεται καὶ ἐν παντὶ τοῦ ἐπιστητοῦ κλάδῳ· ἡ ἐπιστήμη δὲν δημιουργεῖται ἀβιαιρέτως ὑφ' ἐνὸς ἐξόχου πνεύματος, οὐδ' εἶνε τὸ ἔργον ὠρισμένης ἱστορικῆς γενεᾶς, ἢ θεία ἀποκάλυψις εἰς προνομιούχον τινὰ ἐκλεκτὸν αὐτῆς γενομένη, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τῶν προηγουμένων γενεῶν· ἡ ἱστορία λοιπὸν ἐκάστης ἐπιστήμης εἶνε ἡ προπαίδεια αὐτῆς. Οὕτω καὶ ἡ ἱστορία τοῦ φυσικοῦ δικαίου εἶνε ἀπαραίτητος προεισαγωγὴ εἰς τὴν μελέτην καὶ κατανόησιν τῆς ἐπιστήμης τούτης. Ἡ ἱστορία ὡσαύτως παρέχει οὐ μόνον ἐνδιαφέρον εἰς τὸν ἐρευνῶντα αὐτὴν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς συντελεῖ εἰς τὴν τελειότεραν κατανόησιν τοῦ παρόντος, ἐκ τοῦ παρελθόντος κρινόμενου. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἡ ἱστορία τῶν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωριῶν εἶνε τὸ κάλλιστον, ἀλλ' ἄμα καὶ τὸ ἀναπόφευκτον ἐγκόλπιον διὰ τὸν ἐρευνῶντα τὰ πολιτικὰ μυστήρια τοῦ παρόντος, καὶ τὸν ζητοῦντα νὰ διατυπώσῃ κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν πορείαν τοῦ μέλλοντος κοινωνικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄνευ τῆς ἐρεύνης τῶν θεωριῶν τούτων, ἡ πολιτικὴ ἱστορία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἔσονται χάος ἀκατάληπτον. Ἐκάστη θεωρία φέρει τὸν τύπον τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἐξεδηλώθη καὶ διευτυπώθη, καὶ εἶνε πιστὸν ἀπείκασμα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης κοινωνίας, ἧς εἶνε δημιουργημα, διότι, ἀνθρώπινον οὖσα ἔργον, ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὴν κοινωνικῆς ἀτμοσφαιρας· ἡ ἱστορία λοιπὸν τῶν θεωριῶν τούτων εἶνε ὑπό τινος ἐπόψεως ἡ ἱστορία τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν λαῶν· διότι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου ἀκολουθεῖ τὰς διαφόρους φάσεις καὶ ἐξελίξεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, αὗται δὲ εἶνε τοσοῦτον ἀλληλένδετοι, τοσοῦτον συμφυεῖς οὕτως εἰπεῖν μετὰ τῆς πολιτείας, ὥστε ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ταύτην ὑφιστάμενην καὶ παραγματοῦσαν τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἄνευ τῆς ἐπίδρασεως ἐκείνων.

Τοῦτο θέλει κατανοηθῆ ἐξ αὐτῆς τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης, εἰς ᾗν ἀφιερῶται, οἴκην προεισαγωγῆς, ὁ πρῶτος οὗτος τόμος τοῦ συγγράμματος.